

Taal voor reflectie

Ellen Stokkelaar, Harry Okkinga en René Berends

Ellen Stokkelaar is lerares en daltoncoördinator op daltonschool Aquamarijn in Dronten, waar Harry Okkinga directeur is

De afgelopen jaren hebben veel daltonscholen geëxperimenteerd met vormen van en middelen voor reflectie. Daarbij is wel duidelijk geworden dat niet volstaan kan worden met alleen het bieden van de gelegenheid om te reflecteren. Veel kinderen hebben het nodig dat we ze leren reflecteren en ze begeleiden in het reflectieproces. Een belangrijk aspect bij dat leren reflecteren, is het aanleren van de taal die ze daarbij nodig hebben. Met daltonschool Aquamarijn in Dronten verkennen we hoe we kinderen kunnen ondersteunen bij het verwerven van die taal.

Reflectie

De meeste leraren weten nog wel hoe zij op de pabo reflectieverslagen moesten schrijven. Dat was over het algemeen niet het leukste onderdeel van de opleiding. Het schrijven van reflectieverslagen was 'een moetje'. Hetzelfde risico lopen we als we kinderen op de basisschool laten reflecteren. Als ze daarbij niet de waarde van reflectie ervaren, wordt het inkleuren van smileys of het beantwoorden van de vraag 'hoe ging het?' ook bij hen al snel een verplicht nummer.

Het is daarom belangrijk de essentie van reflectie voor ogen te houden. Het gaat bij reflectie om van ervaringen te leren. Door te reflecteren ontleen je kennis aan een ervaring. Dit doe je bijvoorbeeld door jezelf vragen te stellen en te oordelen waarom iets wel of juist niet goed ging. Van iets dat plezierig was en goed ging, kun je door te reflecteren nagaan waar dat precies aan lag zodat je een volgende keer beter weet wat je moet doen en waarom. En als iets niet goed ging of niet plezierig was, dan gebeurt reflectie meestal vanzelf. Omdat je dan op zoek gaat naar de achterliggende redenen waarom het niet ging zoals je verwachtte of wilde. Dat is waar het in essentie bij reflectie om gaat. Als je van je fouten en van wat goed ging leert, zul je al met al vorderingen maken. Met andere woorden, als je niet reflecteert leer je ook niet.

Met welke vormen en middelen je die reflectie als leraar ook inricht, het is belangrijk dat je als leraar kinderen laat inzien dat je leert door te reflecteren op ervaringen. Zo zien ze ook het nut en de noodzaak ervan in. Kinderen moeten overtuigd raken dat reflectie hen helpt bij het behalen van de schoolse of de eigen doelen en dat ze leren door te reflecteren. Dat kan als reflecteren een vaste routine wordt waarbij ze als vanzelf even nadenken hoe ze kunnen leren van een ervaring.

Leren reflecteren

Vaardig worden in reflecteren is niet iets dat de meeste kinderen aan komt waaien. Voor sommigen is het zelfs een 'eye opener' als ze ontdekken dat je over jezelf kunt nadenken, over wat je denkt, voelt, wilt en doet, over hoe je samenwerkt met anderen en over hoe je werkt en leert. Als we reflectie als daltonkernwaarde waar willen maken, is aandacht voor het leren reflecteren een noodzaak.

De taal verwerven voor het ontwikkelen van een theorie over jezelf

Als je kinderen van ervaringen wilt laten leren, zul je hen moeten helpen om een theorie over zichzelf te laten ontwikkelen. Het gaat er immers om dat kinderen een beeld ontwikkelen van zichzelf, over wat ze denken, voelen, willen en doen. Dat theorie helpt ze om kennis te ontleen aan ervaringen. Leerlingen gebruiken dat theorie namelijk niet alleen om ervaringen te kunnen duiden (Wat betekent deze ervaring?) maar ook om nieuwe kennis te genereren (Wat leer ik hier nu van?).

We vragen daarbij veel van de taalvaardigheid van de kinderen, van hun passieve en actieve woordenschat, hun spreek- en gespreksvaardigheid, hun luistervaardigheid, zelfs van hun schrijfvaardigheid. Om te leren reflecteren is het nodig dat we leerlingen een andere taal aanleren. We moeten dus situaties creëren waarin kinderen hiermee oefenen.

De gelegenheid om te oefenen

Het oefenen van de taalvaardigheid voor reflectie is niet een standaard doel in de gebruikelijke taallessen op de basisschool, zeker niet als op school daarbij de taalleerlijn van een van de gebruikelijke taalmethoden gebruikt wordt. Dat betekent dat we op daltonscholen vanwege het belang dat we hechten aan reflectie als kernwaarde, aanvullend tijd en aandacht moeten

Parkhurst in gesprek met een leerling Foto: Historisch Dalton Archief

besteden aan dit type taalverwervingsactiviteiten. Het is wenselijk het oefenen van de taal voor reflectie te integreren in alle andere activiteiten die er op school plaatsvinden. Het gaat om het oefenen van het spreken over ervaringen en over de kennis die daarbij opgedaan wordt. En zulke betekenisvolle ervaringen doen kinderen immers bij alle vakken en bij alle activiteiten op school op.

Woordenschat

Om over jezelf, over je werk en je leren en over hoe je samenwerkt met anderen te kunnen praten – te reflecteren dus – heb je de nodige woorden nodig (passief en actief). Leraren weten dat wel. Als ze kinderen bevragen over hun gevoel of over hoe er gewerkt is, krijgen ze maar al te vaak antwoorden als 'Nou, gewoon!' Dat zijn lang niet altijd een antwoord dat gegeven wordt uit desinteresse. Kinderen missen namelijk vaak woorden om er meer over te kunnen zeggen.

In woordenschatlessen zouden we daarom expliciet aandacht kunnen schenken aan bijvoorbeeld het benoemen van allerlei gevoelens en het kiezen van woorden om uit te leggen hoe er gewerkt is.

In de inzet is een voorbeeld gegeven met een overzicht van 'gevoelswoorden'. Houd bijvoorbeeld eens een gesprekje over het meisje dat zich moedeloos voelt en over het jongetje dat verrast is. Of laat een leerling eens de zin afmaken: "Toen ik me laatst ongerust voelde,...". Het gaat er bij dit soort oefeningen om kinderen te leren, zorgvuldig en genuanceerd en precies te (leren) formuleren en de juiste betekenissen aan (nieuwe) woorden te verbinden.

Uiteraard zijn er meer van dit soort overzichten te maken. Rond veel gestelde reflectievragen als: 'hoe ging het werk?' en 'hoe hebben jullie samengewerkt?' kun je met de kinderen woorden verzamelen voor bijvoorbeeld woordenposters of eigen woordenboekjes. De essentie is natuurlijk dat het leren van nieuwe

		Hoe voel jij je vandaag?						
		Minder aangenaam			Meer aangenaam			
Energie hoog	Woedend	In paniek	gestrest	Zenuwachtig	Vreemd	Geweldig	Opgevoerd	
	Kwaad	Boos	Gefrustreerd	Nervus	Verrast	Opgevoerd	Fantastisch	
	Ongemut	Geïrriteerd	Geïntenseerd	Oud	Verheugd	Blij	gemotiveerd	
Energie laag	Doan	Vendrietig	Ongemakkelijk	Gewoon	Op je gemak	Gelukkig	Eindhoudend	
	Moeilloos	Triest	Besorgd	Ongemakkelijk	Kalm	Relaxed	Bevredigd	
	wanhoopt	Hopeloos	Depressief	Telurgesteld	Rustig	Verbaan	Zorgeloos	
Anders?								

Voorbeeld van een woordenmatrix over gevoelens

woorden eraan bijdraagt dat kinderen beter in staat zijn op hun ervaringen tijdens het leren en werken te reflecteren. Reflectie behoeft een rijke taal.

Instructietaal

In het licht van het leren reflecteren, is het ook wenselijk aandacht te schenken aan de school- en instructietaal. Denk je eens in wat het betekent, als een kind in groep 3 *bladzijde* 14 van het werkboek moet pakken, *bovenaan* moet *beginnen*, van *links* naar *rechts* moet werken en als ze daar klaar mee zijn op een *kopieerblad* dat in het *keuzebak* ligt *letters* moeten vergelijken.

Aandacht in ons woordenschatonderwijs voor dit type school- en instructietaal is niet alleen gewenst om kinderen te laten begrijpen wat we van hen verwachten als we hen opdrachten geven of als ze in hun schoolboeken opdrachten lezen, het is ook essentieel wanneer we met ze over hun ervaringen, hun werk en hun leren gaan reflecteren. Er zijn lijsten met school- en instructietaal en ook algemene en specifieke vaktaalwoorden op internet beschikbaar voor daltonleraren die hier aandacht aan willen gaan besteden. Veel van deze woorden zullen expliciet geïnstrueerd moeten worden en in reflectiegesprekken geoefend.

Het kind- en/of reflectiegesprek

Om samen met kinderen de taal te oefenen bij het reflecteren is het reflectiegesprek essentieel. Dan oefent het kind de benodigde woorden en de gewenste spreek-, gespreks- en luistervaardigheid. Tijdens het reflectiegesprek kunnen kinderen praten over hoe ze de moeilijkheid van een opdracht inschatten of ervaren hebben, hoe leuk een taak is, over wat het doel was en hoe er gewerkt is, over het besteden van de tijd, over hoe het zelfstandig werken ging of het samenwerken.

De leraar kan daarbij kinderen helpen door vragen te stellen, door zelf een voorbeeld te zijn (modellen) hoe je iets verwoordt, door de inbreng van kinderen in goede taal te herhalen (parafraseren) en bijvoorbeeld door het gesprek goed te structureren.

Het reflectiegesprek is bovendien het middel bij uitstek om de kinderen kennis te leren ontleenen aan hun werk- en leerervaringen. Schrijf bijvoorbeeld op je whiteboard vragen als: 'Hoe zeg je...?', 'Hoe heb je hulp gevraagd of hulp gegeven?', 'Waar liep het vast, hoe heb je dat verteld en hoe heb je dat opgelost?', 'Wat kun je vaker op deze manier oplossen?', 'Waarom ging het goed?', 'Wat heeft je geholpen?' Door elke dag aandacht te hebben voor dit soort vragen, help je kinderen een theorie te bouwen over zichzelf als lerende en vinden ze eerder en beter de woorden die nodig zijn om hun ervaringen en kennis te beschrijven. Bovendien raken kinderen daardoor vertrouwd om vragen te (durven) stellen.

Ook is het mogelijk om de kinderen zelf reflectiegesprekjes te laten voeren. Hiermee leren ze met elkaar reflectietaal te gebruiken. Denk aan tweegesprekken, gesprekjes in tafelgroepen aan de hand van een aantal vragen, maar ook aan tutorgesprekken. Je kunt in de groepjes daarbij vraagkaartjes laten gebruiken. Bij zulke gesprekjes leren kinderen ook om op een genuanceerde manier iets van het werk van anderen te zeggen en leren ze accepteren dat anderen ook iets kunnen 'vinden' van hun werk.

Onderzoek van onder andere Sins (2018) toont aan dat het zelfsturend leren van kinderen wordt bevorderd door er expliciete instructie over te geven. We zijn op daltonschool Aquamarijn ervan overtuigd geraakt dat hetzelfde geldt voor het aanleren van de taal voor het reflecteren. De gelegenheid geven om te reflecteren is een voorwaarde, maar de kans op leren door reflectie wordt vergroot wanneer leraren expliciete instructie geven over de taal die kinderen daarvoor nodig hebben.

Literatuur

Berends, R. & Sins, P.H.M. (red) (2014). *Reflectie in het Daltononderwijs: Geschiedenis, Praktijk en Onderzoek*. Deventer: Saxion Dalton University Press.

Hooijmaaijers, T., Stokhof, T., & Verhulst, F. (2012). *Ontwikkelingspsychologie voor leerkrachten basisonderwijs*. Assen: Van Gorcum.

Sins, P. (red). (2018). *iSelf: Aanpak voor het bevorderen van zelfsturend leren door leraren*. Deventer: SPEUP.